

Vrijwilligers, kracht en zwakte.

De ingang.

Ieder huis heeft een ingang waardoor je het huis betreedt. Een deur waarachter je kennis maakt met de bewoners, kennisneemt van de inrichting van hun huis en daarmee ook van de keuzes die de bewoners maken. Maar ook met de vragen en dilemma's waarmee zij leven. Tijdens mijn studieverlofperiode heb ik zes weken lang gewoond in het huis van de vrijwilliger. Het bleek een heel groot huis. Al snel ontdekte ik dat dat huis te groot is om alle kamers grondig te onderzoeken en heb ik mij dus moeten beperken. Ik heb de grond onderzocht waarop het huis gebouwd is. Het diaconaat. Ik heb zelfs even gekeken bij de burens, hoe zij hun huis hebben ingericht (werkbezoek Karlsruhe). Ik heb een aantal kamers goed bekeken en bestudeerd (professionaliteit en belangeloosheid). Maar het is niet mijn huis, dus komt er altijd weer een moment waarop ik het, via de uitgang, moet verlaten en ik uit dat huis meeneem, ik leen het slechts, datgene wat ik gezien en geleend heb, om er van te leren. In het vervolg van dit verslag wil ik daar iets van laten zien.

Inleiding

Vrijwilligerswerk binnen de kerk is een niet weg te denken component. De kerk is de grootste vrijwilligersorganisatie van Nederland. Niet alleen in het draaiende houden van de kerk als organisatie, maar ook in het diaconale werk van de kerk wat voor 90% draait op vrijwilligers. Het diaconale werk is hét gezicht van de kerk, naar buiten toe. Uit het laatste onderzoek van "God in Nederland" in 2006 blijkt dat ruim 60% van de Nederlanders sympathie heeft voor de kerk en aan kerken verwante organisaties en de activiteiten die zij onderneemt ten aanzien van daklozen, vluchtelingen, druggebruikers en bestrijding van armoede. De kerk als niet-diaconale organisatie kan op veel minder sympathie rekenen bij de Nederlandse bevolking. Daarnaast blijkt uit dat zelfde onderzoek dat 46 % van de kerkleden vrijwilligerswerk verricht. Bij het aantal niet-kerkleden ligt dat op 27%.

Het krediet van de kerk ligt dus blijkbaar in zijn diaconale werk. Dat diaconale werk wordt gedragen door vrijwilligers. De vraag is of dat een kracht of zwakte is. Ik maak in dit verslag met de regelmaat een uitstapje naar Duitsland. In het verleden heb ik veelvuldig contact gehad met de Diakonie in Bremen en tijdens dit studieverlof heb ik een week in Karlsruhe mogen rondkijken en mogen deelnemen aan een diaconale conferentie. Ik maak dat uitstapje naar Duitsland omdat daar het diaconale werk, door zijn kerkelijke structuur, vrijwel volledig is geprofessionaliseerd. En dus omgekeerd evenredig 90% van het diaconale werk wordt gedragen door professionals. Dat lijkt iets waar wij jaloers op zouden kunnen zijn. Maar ook daarin is het de vraag of dat terecht is. Ik begin met het beantwoorden van de vraag wat we nu in Nederland precies onder diaconaat verstaan. Daarna zal ik kort de situatie schetsen in Duitsland. Waarna ik in het derde gedeelte van dit verslag

zal ingaan op de positie van de vrijwilliger en de vraag naar kracht of zwakte. In het vierde en laatste deel zal ik proberen te komen tot conclusies.

Deel 1: Wat verstaan wij nu precies onder diaconaat?

Het diaconaat heeft zijn wortels in het Nieuwe Testament. Daar kom je begrippen tegen als diakonia, daikonos en diakonein. Het gaat in deze Griekse woorden steeds om dienst. In het alledaagse taalgebruik was diakonos een huisbediende, een tafeldienaar. En in de Griekse cultuur stond een dergelijke functie niet in hoog aanzien. Het begrip diakonia is door de schrijvers van het Nieuwe Testament van straattaal omgevormd tot een kernwoord in de christelijke traditie. Maar dat betekent niet automatisch dat overal in de christelijke traditie op dezelfde wijze tegen diaconaat wordt aangekeken of er dezelfde invulling aan wordt gegeven. Dat verschilt per christelijke denominatie; Protestant versus Rooms Katholiek. Nederland versus Duitsland e.v.

Toch kunnen we wel komen tot een algemeen aanvaardde definitie van wat we nu onder diaconaat verstaan, met daarin iedereen weer zijn eigen nuance.

In het handboek der diaconiewetenschap van oktober 2004 wordt diaconaat als volgt gedefinieerd: *diaconaat is het handelen vanuit de kerken en andere door het evangelie geïnspireerde groepen en bewegingen dat gericht is op het voorkómen, opheffen, verminderen danwel mee uithouden van met name sociaal maatschappelijke nood van individuen en van groepen mensen, en op het scheppen van rechtvaardige verhoudingen.*

Deze definitie vraagt in het kader van dit verslag wel enige toelichting op twee aspecten die we beide terugvinden in het eerste deel van deze definitie. Wanneer er gesproken wordt over het handelen vanuit de kerken en andere door het evangelie geïnspireerde groepen en bewegingen, mogen we daaruit niet de conclusie trekken dat wanneer er sprake is van het evangelie, het hier louter en alleen gaat om het Nieuwe Testament en het leven van Jezus Christus. Want beide, het Nieuwe Testament en het leven van Jezus Christus zijn niet los verkrijgbaar van het Oude Testament. In het Oude Testament is evenzeer sprake van “dienst” in de betekenis van de zorg voor de vreemdeling, de wees en de weduwe. Het Bijbelboek Ruth mag hierin als voorbeeld dienen, maar ook bij de profeten komen we dat zeer geregeld tegen.

Een tweede kanttekening betreft “het handelen vanuit de kerken en andere door het evangelie geïnspireerde groepen”. In deze definitie gaat het dus niet louter en alleen om het handelen van de kerken. Centraal staat de vraag waar de inspiratie tot handelen vandaan komt; het evangelie! Dat betekent dat dus ook niet kerkelijke groepen, maar die wel geïnspireerd worden door het evangelie, onder deze definitie van diaconaat vallen. Dat roept dan vervolgens wel de vraag op waar de grens ligt? Uiteraard mogen de kerken worden aangesproken op het evangelie. Maar daarnaast zijn er tal

van organisaties, groepen en bewegingen; interkerkelijk, semi-kerkelijk of zonder kerkelijke binding die zich door het evangelie laten inspireren. Een duidelijke grens valt hier niet te trekken. Wat je wel kunt zeggen is dat zij als gemeenschappelijke factor (moeten) hebben; inspiratie door de christelijke traditie.

En tenslotte, om nog dichterbij het thema van dit verslag te komen, hoe zit het dan met het individu? Ook het individu kan, onmiskenbaar, diaconaal handelen. Al dan niet in het verband van een grotere groep. Ook het individu kan zich daarbij laten inspireren door het evangelie, zonder dat hij of zij zichzelf rekent tot een kerkgenootschap. Het criterium blijft ook hier: geïnspireerd door de christelijke traditie. Het is vervolgens aan de (christelijke) organisatie welk belang zij hecht aan vrijwilligers en betaalde krachten, die vanuit een andere inspiratiebron dan de christelijke, toch uitstekend passen binnen de heersende cultuur en die de visie en doelstelling van de organisatie willen en kunnen onderschrijven.

Is dan de hulp aan bijvoorbeeld daklozen, vluchtelingen, druggebruikers e.d. door een organisatie of individu, als daarbij geen sprake is van inspiratie vanuit de christelijke traditie, geen diaconaat? Ik ben geneigd om nee te zeggen, zonder dat ik daarmee iets zeg over de intentie en inspiratie van waaruit wel gewerkt wordt. Die kan vanuit de humanistiek, moreel, ethisch of vanuit welke andere godsdienstige traditie dan ook, van even grote waarde zijn. En kunnen volledig gelijkwaardig naast elkaar functioneren binnen een organisatie. Maar het begrip diaconaat wil ik graag reserveren voor de christelijke traditie.

Tot slot

Ik realiseer me dat dit deel sterk is geschreven vanuit de protestants-christelijke visie op het diaconaat. In andere christelijke denominaties leeft veelal een iets andere visie, en heerst een iets andere cultuur op het diaconaat. Het verslag zou toch gaan over het vrijwilligerswerk, en de kracht of de zwakte daarvan? Dat klopt ook! Maar tegelijkertijd heb ik, met name de laatste jaren, steeds het mission statement en de identiteit van de Open Hof verdedigd, als zijnde een organisatie voortkomend uit - en geworteld in de christelijke traditie. Een diaconale organisatie! Uit een traditie waar we nog steeds voor mogen staan, zeker in een tijd van dé-religiositeit, waarin er steeds meer mensen zijn die vinden dat die religiositeit in het publieke leven er niet meer toe doet. Dat rechtvaardigt niet het angstvallig wegstoppen van je identiteit, maar er in de juiste proporties voor durven staan. Tegelijkertijd heeft de Open Hof een mission statement wat we alleen maar kunnen realiseren met behulp van gemotiveerde vrijwilligers. Vandaar dat ik meende dat het goed was om het vrijwilligerswerk te plaatsen in het kader van een visie op het diaconaat.

Deel 2: Diaconaat in Duitsland

Een deel van mijn studieverlof heb ik doorgebracht in Karlsruhe. Daar heb ik een week lang deelgenomen aan een diaconale conferentie en verschillende diaconale projecten bezocht. De kerkelijke structuur in Duitsland is een andere dan wij in Nederland kennen. Ik zal hier met name ingaan op de diaconale structuur. In Duitsland kent men de Kirchensteuer (de kerkbelasting). Tot voor een aantal jaren terug was iedere Duitser, lid of geen lid van de kerk, verplicht deze belasting te betalen. Na een wetwijziging werd de Kirchensteuer vrijwillig. Met dien verstande, als men deze belasting niet meer wilde betalen, dat men dan het lidmaatschap van de kerk moest opzeggen. De grote angst van de Duitse Kerken was dat mensen massaal hun lidmaatschap zouden opzeggen. Die angst bleek onterecht. Toch betekent dat niet dat de Duitse Kerken daarmee een financieel zorgeloze toekomst hebben. De kerkbelasting betaalt men tot men met pensioen is. Na de pensionering hoeft men geen kerkbelasting meer te betalen en kan men gewoon lid blijven van de kerk. Met de toenemende vergrijzing, ook in Duitsland, betekent dat dat er steeds minder mensen kerkbelasting betalen. Terwijl het aantal leden van de kerk niet significant afneemt. Dat heeft financiële consequenties en daarmee ook consequenties in de menselijke arbeid. In de Duitse kerkelijke structuur neemt het diaconaat een aparte plaats in omdat het weliswaar door de kerken wordt uitgevoerd, maar, via de kerkbelasting, volledig door de overheid wordt gefinancierd. De overheid geeft aan de diaconie het geld, met de opdracht om de zorg aan de medemens te financieren. Dat beslaat het totale brede terrein van de zorg. Ook gebieden die wij in Nederland niet rekenen tot het diaconaat, maar tot de verantwoordelijkheid van de overheid en daaraan gelieerde instituties. De diaconie in Duitsland is een organisatie die niet geworteld is in de kerkelijke gemeente, maar is een zelfstandige rechtspersoon, met een eigen verantwoordelijkheid. Ik laat het, gemakshalve, aan de lezer zelf over of op dit Duitse model de definitie van diaconaat, zoals ik die eerder heb geformuleerd, van toepassing is. Maar er kunnen zeker kanttekeningen bij worden geplaatst. Ik het kader van dit verslag, laat ik die vraag hier rusten.

In het licht van dit verslag heeft het twee grote consequenties. De betrokkenheid van de kerkelijke gemeente bij het diaconaat is vele malen minder dan in Nederland. De Duitse kerkelijke gemeente kan, met eigen zeer beperkte middelen, een kleinere diaconale activiteit opzetten. Doch deze beperkt zich dan vaak tot de eigen gemeente. Dat is vaak moeilijk organiseren omdat diaconale activiteiten, gedragen door vrijwilligers, niet tot de cultuur van de Duitse kerken behoren. Het Duitse diaconaat is, doordat de overheid de feitelijke opdrachtgever is, vrijwel volledig geprofessionaliseerd. Voor een stad als Karlsruhe, met ongeveer 300.000 inwoners gaat het dan om ongeveer 120 fte's. Vrijwilligers zijn een zeldzaamheid. Een kleine zijspiong is de vraag naar de onafhankelijkheid. Uiteraard wil de Duitse overheid resultaat zien. Hoe verhoudt zich dat tot begrippen als

“rechtvaardige verhoudingen”. En dus tot begrippen als barmhartigheid en gerechtigheid. Het is eerder een vraag, dan dat ik daar nu een antwoord op heb.

In de diaconale conferentie in Karlsruhe werden twee diaconale modellen bediscussieerd die feitelijk ook met dit laatste gegeven samenhangen. Het eerste model was de zogenaamde “Diakoniekirche”. In dit model worden alle diaconale activiteiten geconcentreerd op een plek, rond een centraal kerkgebouw. De concentratie van activiteiten heeft met name financiële voordelen, men kan bestaande panden afstoten en gebruik maken van een leegstaand kerkgebouw, ergens in de stad. Het tweede voordeel is dat de samenhang van de projecten beter op elkaar afgestemd kan worden. Het nadeel hiervan is de grootschaligheid en men blijft op afstand van de kerkelijke gemeente. Het tweede model wat werd bediscussieerd waren de zogenaamde “Diakoniepunkte”. Hierbij doet men feitelijk een poging de diaconale arbeid naar de kerkelijke gemeente te brengen. De betrokkenheid van de kerkelijke gemeente bij het diaconaat wordt daarmee vergroot. Belangrijke vraag daarbij is; hoe betrek je de kerkelijke gemeente bij het diaconaat? In Nederland een bijna overbodige vraag. Omdat diaconaat behoort tot het wezenskenmerk van de kerkelijke gemeente. Er is geen kerk zonder diaconaat, er is geen liturgie zonder diaconaat. Maar voor Duitse begrippen is deze vraag dubbel ingewikkeld. Het zit niet in de Duitse kerkelijke genen, maar het is ook de vraag hoe dat model “Diakoniepunkte” zich zou gaan verhouden tot de professionaliteit van het diaconaat. Een overmacht aan professionaliteit staat de bereidheid tot vrijwilligerswerk vaak in de weg. Wil je vrijwilligerswerk ontwikkelen, dan moet de professionaliteit ten dienste staan van het vrijwilligerswerk en de ondersteuning daarvan. Anders heeft de vrijwilliger snel het idee overbodig te zijn en haakt dus af. Diametraal daar tegenover staat het gevoel van de professional dat de vrijwilliger zijn of haar baan overbodig maakt. Daar zit ook een spanning in dit bediscussieerde Duitse model.

Duitse professionaliteit.

Zoals gezegd is het diaconaat in Duitsland vrijwel volledig geprofessionaliseerd. En dus gaat er ook veel geld om in dit model. Vanuit Nederlands perspectief willen wij daar nog weleens met de nodige jalousie naar kijken. Het blijft voor veel diaconaal werk toch schrapen en sappelen en ieder jaar opnieuw hopen (en vooral bidden) dat er weer nieuw geld beschikbaar is. En hopen (en ook daarvoor bidden) dat er steeds weer opnieuw mensen zijn die hun tijd en energie belangeloos hier aan willen besteden.

Feit is dat professionaliteit een grotere continuïteit waarborgt. Mensen vertrekken minder makkelijk en daardoor minder snel. Maar de positie ten opzichte van de Ander¹ is ook anders dan bij een vrijwilliger. De positie is in ieder geval minder belangeloos.

Daarmee wil ik niet zeggen dat de positie van de vrijwilliger ten opzichte van de Ander altijd belangeloos is. Is dat een kracht of zwakte dat de positie van de vrijwilliger belangeloos zou zijn? Ik kom daar later nog op terug.

Een ander belangrijk aspect in de Duitse professionaliteit is de hulpverlening in het diaconaat. De Duitse professional is gekwalificeerd via in Duitsland erkende hulpverleningsopleidingen. Niet anders dan in Nederland. Maar, omdat zij vanuit die specifieke achtergrond te werk wordt gesteld in “het diaconaat” stelt dat als vanzelf de vraag naar de verhouding tussen diaconaat en hulpverlening. Er daar komt dan ook, als vanzelf, de positie van de vrijwilliger aan de orde. Is het wenselijk dat de vrijwilliger ook hulpverlener is? Is het een kracht of zwakte dat de vrijwilliger geen geschoolde hulpverlener is? Ook daar wil ik in het derde gedeelte van dit verslag op terugkomen.

Tot slot.

Ik heb het genoeg gehad om de gastvrijheid van Karlsruhe te mogen ervaren. Ze hebben mij intensief langs verschillende projecten geleid en mij betrokken in hun interne discussies. Ik heb het diaconaat zoals dat in Duitsland is georganiseerd vanuit een positieve grondhouding willen plaatsen ten opzichte van mijn vraagstelling in het studieverlof. Wat is nu de kracht of zwakte van de vrijwilliger? Over mijn week in Karlsruhe zou nog veel meer te schrijven zijn. Al was het alleen maar over de vraag hoe wij in Groningen, maar ongetwijfeld ook in de rest van het land, het diaconaat in de toekomst organiseren in een krimpende kerk. Want in de conferentie in Karlsruhe speelde dat aspect zeker ook een rol. Het lijkt erop, zeker in Groningen, dat wij constant bezig zijn om de kerk te reorganiseren, klaar te maken voor de toekomst van een kleinere kerk. Doch daarbij wordt het diaconaat niet betrokken of laat zij zich niet betrekken? Het zou te ver gaan om dit aspect ook in dit verslag mee te nemen, alhoewel ik wel van mening ben dat het in de nabije toekomst wel invloed zal hebben op het diaconale vrijwilligerswerk.

---

¹ Wanneer ik spreek over de Ander dan versta ik hieronder degene die aan de zorg van professional en/of vrijwilliger is toevertrouwd. De daklozen, druggebruikers, vluchtelingen, ouderen en jongeren e.v.a.

Deel 3: Vrijwilligerswerk, kracht of zwakte.

Inleiding

Het thema van mijn studieverlof werd mij aangedragen door een artikel in het dagblad Trouw van 21 januari 2012, waarin de historicus James Kennedy vraagtekens zet bij de Nederlandse cultuur van het vrijwilligerswerk. Een keerzijde van het feit dat mensen zich vrijwillig inzetten voor de Ander kan ook zijn dat dit de Ander afhankelijk maakt, in plaats van dat het hen stimuleert om op eigen benen te gaan staan. Daarnaast suggereert Kennedy dat de vrijwilliger dit vrijwilligerswerk niet belangeloos doet, maar uit is op een vorm van dankbaarheid. Vrijwilligerswerk zou de waardigheid van de Ander aantasten. Er wordt iets voor de Ander gedaan, zonder dat de ander daar iets tegenover hoeft te zetten. Op 18 februari 2012 reageert Leonie Breebaart in dezelfde krant op het artikel van Kennedy in dezelfde krant. Zij stelt dat uit onderzoek is gebleken dat mensen vrijwilligerswerk doen omdat ze het leuk vinden, het levert ze contacten op, ze leren ervan, ze willen zich nuttig maken. De vrijwilliger is volgens haar niet uit op dankbaarheid. Goethe parafraserend zegt ze: "de vrijwilliger doet iets om bezig te zijn, de professional doet iets omdat het gedaan moet worden". Ik zal in dit derde deel niet verder expliciet inhoudelijk ingaan op deze discussie. Ik neem wel twee thema's mee:

1. Vrijwilligerswerk versus professionaliteit
2. De belangeloosheid van het vrijwilligerswerk.

Voor de helderheid, ik blijf deze twee thema's plaatsen in het diaconale vrijwilligerswerk, vandaar mijn vorige delen. Maar ongetwijfeld zullen deze aspecten ook aan de orde komen in het "algemene" vrijwilligerswerk.

1. Vrijwilligerswerk versus professionaliteit.

In onze samenleving lijkt een merkwaardige contradictie gaande. Enerzijds vraagt de samenleving steeds meer professionaliteit. Professionaliteit in hogere opleidingseisen en een hoger opleidingsniveau. Om enigszins geslaagd in onze samenleving te kunnen functioneren wordt tegenwoordig al snel een opleiding op HBO-niveau gevraagd. Waarna aansluitend, aan de studie, vaak een hoge werkdruk wordt opgelegd door gebrek aan arbeidskrachten, als gevolg van de toenemende vergrijzing in onze samenleving. Professionaliteit wordt tegenwoordig ook langer van mensen gevraagd, doordat vroegtijdig stoppen met werken door zo iets als een "vut" vrijwel niet meer aan de orde is. De AOW-leeftijd is onlangs verhoogd tot 67 jaar. Hierdoor droogt een belangrijke bron van het vrijwilligerswerk langzaam op, omdat veel vrijwilligerswerk wordt verricht door mensen die zijn gestopt met werken. Daar staat tegenover dat de samenleving tegelijkertijd steeds meer vrijwilligerswerk vraagt. Het professionele tekort aan handen aan het bed, denkt men te kunnen oplossen door mensen te bewegen de zorg voor vrienden en familieleden op vrijwillige basis

te doen. In dat laatste geval komen we al terecht in de discussie over de belangeloosheid van het vrijwilligerswerk. Op het moment dat jij als kind gevraagd wordt, vrijwillig, een van je ouders te helpen verzorgen in het verzorgingshuis, is er al geen sprake meer van belangeloosheid.

De overheid noemt het vrijwilligerswerk graag het cement van de samenleving. Voor een belangrijk deel is het zeker waar, dat het vrijwilligerswerk het cement is van de samenleving in de Nederlandse context. Het zijn de vrijwilligers die de samenleving sociaal houden, in verbinding houden en de samenleving dragen. Maar daarmee is niet gezegd dat samenlevingen, waarin vrijwilligerswerk een minder prominente rol speelt, bijvoorbeeld Duitsland, minder sociaal zouden zijn. Je zou hoogstens kunnen zeggen dat het cement een andere samenstelling heeft. Het cement van een huis heeft de functie dat het zorgt voor de verbinding tussen de stenen onderling, maar draagt de individuele stenen ook en zorgt op die manier dat het huis bij elkaar blijft. Alleen lijkt het er steeds sterker op, om maar even in dezelfde beeldspraak te blijven, alsof de overheid het huis steeds meer uit alleen maar cement wil opbouwen. De stenen zijn langzaam aan het verdwijnen. Dat betekent dat vrijwilligerswerk, in verschillende sectoren, steeds vaker de plaats van de professional inneemt. Niet omdat daar een maatschappelijke visie achter ligt, van de sociale samenleving, maar omdat het voor veel sectoren in de zorg, variërend van ouderenzorg, tot zorg voor daklozen en druggebruikers bittere noodzaak lijkt geworden om nog iets van het voorzieningenniveau overeind te houden. Wat was er het eerste? De visie op de sociale samenleving, de betrokkenheid van mensen bij elkaar en van daaruit het stimuleren van vrijwilligerswerk. Of was er als eerste het gebrek aan professionele krachten, van daaruit de behoefte om vrijwilligers in te zetten en werd op basis daarvan de visie op de sociale samenleving geformuleerd?

In het eerste geval is het de visie die de sociale samenleving draagt. In het tweede geval is het de visie die het tekort van de overheid, als een deken toedekt. Dat tekort is niet alleen een kwestie van onvoldoende geld en gebrek aan menskracht. Dat tekort heeft ook alles te maken met de visie en de bereidheid van de overheid te investeren in de zorg. Deze discussie is één aspect van de controverse tussen vrijwilligerswerk en professionaliteit. De vrijwilliger die steeds vaker de plaats inneemt van de professional. Maar er is in deze discussie zeker ook een tweede aspect dat we niet over het hoofd mogen zien. Ik noem dat de asymmetrie in het vrijwilligerswerk. Door een steeds groter beroep te doen op de vrijwilliger in de zorg, heeft de vrijwilliger steeds vaker de neiging om zich ook als professional, als hulpverlener, te gaan gedragen. Zonder dat er sprake is van een gekwalificeerde opleiding. Van de vrijwilliger worden steeds vaker professionele handelingen gevraagd. Een steeds grotere groep mensen staan op georganiseerde wijze klaar voor mensen, zonder dat er sprake is van die professionaliteit. Dit kan grote verwarring scheppen en onduidelijkheid geven naar de Ander. Die

kan iets verwachten, wat hem of haar, uiteindelijk niet kan worden gegeven. Een vrijwilliger gaat, op verzoek, een relatie aan waarvoor hij (meestal) in dit specifieke geval, geen gekwalificeerde opleiding heeft gehad.

1.a. Diaconale inloopcentra.

Het is op dit moment goed om de controverse tussen vrijwilligerswerk en professionaliteit toe te spitsen op het werk van diaconale inloopcentra, waar de Open Hof er een van is. De eerder geschetste positie van de vrijwilliger speelt daar ook een belangrijke rol in. Een van de credo's van de inloopcentra is dat men geen hulpverleningsinstelling wil of kan zijn. Dienstverlening staat centraal. De Ander staat centraal en bepaalt voor een belangrijk deel de agenda van het centrum. Voor een deel was, en is, dit credo ook ingegeven door het feit dat men niet over de financiële middelen beschikte om professioneel te werken. Dit in tegenstelling tot de situatie in Duitsland. Maar natuurlijk ligt er ook een diaconale visie onder. In een periode waarin de samenleving en de hulpverlening steeds meer worden gedomineerd door:

- a. Medicalisering van mensen.
- b. Het vastleggen van handelingen in protocollen en overeenkomsten om daar mee de verantwoordelijkheid vast te leggen.
- c. Het streven naar steeds verder uitdijende schaalvergroting;

lijken de diaconale inloopcentra plaats te zijn van een "tegencultuur". De Ander is primair welkom als mens. Inloopcentra drukken dat uit door zich niet vast te leggen op een (behandel) programma. Je zou kunnen zeggen, diaconale inloopcentra zijn gespecialiseerd in het niet-gespecialiseerd zijn. We nemen ook regelmatig genoegen met géén resultaat. Dan zijn we "slechts" aanwezig en lopen we hooguit een stukje mee met de Ander. Ik noem dat een "programmaloosheid". In het diaconaat trekken we dan samen op, voor langere of kortere termijn en weten op voorhand niet waar we uitkomen, of we ergens uitkomen en hoelang we het samen volhouden. Probleem hierin is wel dat in de praktijk blijkt dat het ontbreken van een programma vooral mensen aantrekt die vaak in een sociaal isolement leven. Doorgaans zijn dat mensen wier leven meer dan gemiddeld problematische kanten kent. Hier spitst zich o.a. ook de kritiek van James Kennedy op toe, in zijn artikel. Het ontbreken van een programma zou geen beroep op mensen doen om uit dat sociaal isolement te komen. Zij zouden blijven hangen in de lethargie van hun huidige bestaan. Maar de vraag is of dat laatste, mensen weghalen uit de lethargie van hun bestaan, de taak is van het vrijwilligerswerk. Is dat niet eerder de taak van de hulpverlening? Het diaconale vrijwilligerswerk is dan eerder complementair. Men vult de hulpverlening aan of men wijst de Ander de weg naar de hulpverlening. Daar ligt de kracht van het vrijwilligerswerk! Het vrijwilligerswerk is geen hulpverlening, maar is, als het goed is, aanvullend aan de hulpverlening. De Ander kent meer dan gemiddeld problematische

kanten. De laatste jaren zien we dat alleen maar toenemen. Combinaties van verslaving, dakloosheid en psychiatrie zijn geen zeldzaamheid meer. Als het dan vrouwen betreft komt daar niet zelden ook de problematiek van de prostitutie nog bij. De Ander met een solo-problematiek; alleen verslaving, of alleen dakloosheid of alleen psychiatrie is langzaam aan uitgestorven. Dat vraagt van de vrijwilliger vaak meer dan alleen een menselijke vrijwilligers attitude. Ook hier zie je dat van de vrijwilliger tegenwoordig vaak een hulpverleningshouding wordt gevraagd. Maar het is duidelijk dat een vrijwilliger zijn grenzen niet moet overschrijden door voor een "pseudodeskundige" te gaan spelen. Hij heeft "slechts" tot taak een goede vriend of vriendin te zijn, verstandig en geduldig, onbaatzuchtig en de bereidheid tot luisteren.

Het laatste wat ik wil zeggen over de controversie tussen hulpverlening en professionaliteit is dit. In het vrijwilligerswerk is een tendens zichtbaar dat de vrijwilliger in toenemende mate geschoold wordt, door middel van allerlei cursussen, in allerlei ziektebeelden. De vrijwilliger wordt geschoold tot een "pseudodeskundige". Daarmee wordt gesuggereerd dat de vrijwilliger de Ander beter zou kunnen helpen of makkelijker zou kunnen benaderen. Of er wordt een vorm van schijnveiligheid geboden. Maar dat geeft twee problemen die het vrijwilligerswerk in toenemende mate verzwakken. De vrijwilliger leert af om als mens, in een symmetrische verhouding, naar de Ander te kijken. De vrijwilliger wordt geschoold, hoe minimaal ook, op een terrein dat behoort tot het domein van de hulpverlening. Waarmee minimaal kan worden gesuggereerd dat de vrijwilliger ook een beetje hulpverlener is. De Ander wordt object van zorg. Wordt in eerste instantie bekeken met de ogen van een ziektebeeld. En de vrijwilliger meent niet zelden, met die minimale kennis, ook een beetje voor hulpverlener te kunnen gaan spelen. Het tweede probleem, dat ik al eerder heb aangehaald, is dat er van de vrijwilliger dingen gevraagd worden die men niet kan waarmaken. Dat scheidt verwarring, teleurstelling en afstand. Om het vrijwilligerswerk terug te brengen en los te maken van het hulpverleningsbeeld is het te overwegen om allerlei ziektebeelden cursussen achterwege te laten en de vrijwilliger eerder te scholen in de menselijke benadering van de Ander. En dat komt weer dichterbij het diaconale uitgangspunt, waarin de Ander in eerste instantie als mens wordt geaccepteerd en niet als "ziektegeval". Anders dan medemenselijk kan hulpverlening bijvoorbeeld macht en status opleveren. En dat laatste kan ook een belang zijn om vrijwilligerswerk te doen en daarin de pseudohulpverlener te zijn.

2. De belangeloosheid van het vrijwilligerswerk.

Toch nog maar weer even terug naar de discussie in het dagblad Trouw. Kennedy betoogt in zijn artikel van januari 2012 dat dé vrijwilliger het vrijwilligerswerk niet belangeloos doet, maar uit is op een vorm van dankbaarheid. Zwak in zijn stellingname is dat hij het een en ander niet onderbouwt. In

haar reactie hierop beroept Leonie Breebaart zich op onderzoeken waaruit zou blijken dat dat niet het geval is. Wat Leonie Breebaart probeert te doen is de motivatie voor vrijwilligerswerk te objectiveren, door te verwijzen naar verschillende onderzoeken. Welke onderzoeken dat precies zijn benoemt ze niet. Daarmee bestoken Kennedy en Breebaart elkaar met stellingnames die door beiden niet onderbouwd worden. Ik ben van mening dat beide stellingen van Kennedy en Breebaart niet waar zijn. Het is niet dé vrijwilliger die uit is op een vorm van dankbaarheid, maar het is ook niet waar dat dé vrijwilliger louter en alleen belangeloos aan het werk is. Wat wel duidelijk is, is dat er inderdaad talloze onderzoeken zijn, waarin de motivatie van de mens om vrijwilligerswerk te doen aan de orde komt en vaak ook keurig gerubriceerd wordt. Dat is namelijk wat onderzoeken vaak proberen te doen. Onderzoeken proberen te rubriceren en, ook niet onbelangrijk, onderzoeken proberen zaken te objectiveren. Maar in dat objectiveren blijft men veelal hangen aan de oppervlakte. De diepere motieven voor het doen van vrijwilligerswerk blijven verborgen. Ofwel omdat de onderzoeker daar niet naar vraagt, ofwel omdat de vrijwilliger ze niet prijsgeeft. Dan worden in dergelijke onderzoeken sociaal gewenste antwoorden gegeven. Ik heb niet de intentie om in de ziel van de vrijwilliger te gaan roeren, maar we moeten ook niet ontkennen dat het tot de menselijke geaardheid behoort om sociaal gewenst gedrag te vertonen. In de praktijk van het vrijwilligerswerk heb ik de afgelopen (17) jaren vrijwilligers vaak prachtige volzinnen horen produceren over hun motieven en de belangeloosheid daarvan. Maar werkenderwijs kwamen naar verloop van tijd toch andere motieven bovendrijven, waardoor de motieven en de belangeloosheid toch in een ander daglicht kwamen te staan.

Dat heeft mij geleerd dat belangeloosheid in het vrijwilligerswerk niet geïdealiseerd dient te worden. Het dient in ieder geval niet op dé vrijwilliger te worden geplakt.

De belangeloosheid houdt bijvoorbeeld op, op het moment dat men het vrijwilligerswerk gaat inzetten in maatschappelijke- en arbeid resocialisatie trajecten. De vrijwilliger heeft een nadrukkelijk belang. En de motivatie om vrijwilligerswerk te doen is nadrukkelijk gekoppeld aan een einddoel, namelijk het vinden van betaald werk. Datzelfde geldt voor de sterk in opkomst zijnde maatschappelijke stages en het maatschappelijk ondernemen. De ondernemer heeft een maatschappelijk belang, namelijk het tonen van zijn sociale gezicht. Hard kapitalisme verkoopt niet meer. Dat harde gezicht nuanceert deze door zijn werknemers (vrijwillig?) vaak voor kortere tijd in te zetten in maatschappelijke projecten.

Terug naar de individuele vrijwilliger. In zijn dissertatie "Gastvrijheid" behandelt Sake Stoppels de begrippen functionele relaties en persoonlijke relaties. Hij constateert dat relaties in de onmiddellijke woonomgeving in belang zijn afgenomen ten gunste van relaties die worden aangeknoopt via functionele verbanden, bijvoorbeeld het vrijwilligerswerk. Hij beoordeelt dat niet per definitie als

negatief, maar constateert wel dat mensen die niet of nauwelijks in dergelijke functionele relaties zijn opgenomen een grotere kans lopen om in een sociaal isolement te geraken. Daarmee wordt de belangeloosheid van het vrijwilligerswerk al onmiddellijk genuanceerd. Het is aan de potentiële vrijwilliger of hij of zij een dergelijke motivatie, angst voor een sociaal isolement bij zichzelf herkent en dat ook inbrengt als motivatie voor het vrijwilligerswerk.

Kom ik om te helpen of wil ik geholpen worden? We moeten in het vrijwilligerswerk de ogen niet sluiten voor deze vraag. De keuze voor vrijwilligerswerk en het soort vrijwilligerswerk wordt niet zelden ingegeven door een eigen hulpvraag, door een eigen ervaring, door een eigen behoefte bevrediging. Een hulpvraag die men kan terugdringen of verwerken, door zelf hulp te gaan bieden. Een van die behoeftes kan zijn: gezien worden. Door zich boven of naast de Ander te plaatsen, wordt men zelf gezien. Daarmee is de vrijwilliger object geworden van zijn eigen vrijwilligerswerk. Wat te denken van die moeder die zich aanmeldde als vrijwilligster, een jaar nadat haar dochter als heroïneprostitutie was vermoord? Welk belang zou zij hebben bij het doen van vrijwilligerswerk? Volgens haar eigen zeggen omdat ze had gezien in wat voor erbarmelijke omstandigheden haar dochter had geleefd en dat onze instelling haar dochter zo liefdevol had opgevangen. Ze wilde belangeloos “iets” voor ons terugdoen! Ze kwam zelf na drie maanden tot de conclusie dat het niet zo belangeloos was, als ze zelf had gedacht. Ze was bezig om het verlies van haar dochter te verwerken en daarin was dit werk niet de goede keuze geweest omdat ze bezig was zichzelf te helpen. “Ik ben mezelf aan het 'beredderen'”, vertelde ze. Daarnaast mogen we ook niet vergeten dat niet alleen hulpverlening een bepaalde status kan opleveren. Sommige vormen van vrijwilligerswerk kunnen een zelfde effect hebben. Hoe moeilijker het vrijwilligerswerk voor de “buitenwereld” hoe groter de status kan worden. Naast afkeer, waarom besteed jij je tijd aan “dat soort mensen”, kan vrijwilligerswerk met daklozen en druggebruikers een grote vorm van status opleveren; “wat knap dat jij dat durft met die mensen!”.

Motivering

Motivering en belang in het licht van vrijwilligerswerk zijn niet hetzelfde. Maar de motivering van de keuze voor het vrijwilligerswerk zegt iets over het belang dat mensen eraan hechten voor zichzelf of voor de Ander. De motivering kan een intrinsieke waarde hebben. Men vindt het werk: nuttig, belangrijk en/of leuk. Nuttig of belangrijk voor wie? Voor zichzelf, voor de Ander? Als men zegt dat men het werk leuk, nuttig of belangrijk vindt dan is dat een motivering, een belang, dat op zichzelf is gericht. Het is moeilijk voorstelbaar dat men voor de Ander gaat motiveren dat het leuk, nuttig en belangrijk is dat hij of zij vrijwilligerswerk komt doen. Dit is precies de objectivering in de onderzoeken waarin Leonie Breebaart het over heeft. Maar dat zegt dus niets over het belang dat de vrijwilliger zelf heeft bij het werk. Het zou zeer gerechtvaardigd zijn om door te vragen waar deze

kwalificaties bij de potentiële vrijwilliger vandaan komen en welk belang men heeft om deze te noemen, zonder dat we de ziel van de vrijwilliger geheel overhoop halen. Daarnaast kan de motivering ook een extrinsieke waarde hebben waarin niet direct wordt gerefereerd aan het werk zelf. De motivering ligt dan meer in bijvoorbeeld christelijke of godsdienstige motieven. Rond termen als naastenliefde, barmhartigheid en gerechtigheid. Men vindt dan dat het vrijwilligerswerk past bij hun keuze om lid te zijn van een kerk. Men vindt het een taak die hoort bij de keuze om actief bij een kerk betrokken te zijn. Welk belang wordt hiermee gediend?

Afsluitend is er nog een aspect dat ik kort wil inbrengen. In het diaconale vrijwilligerswerk kan belangeloosheid ook een godsdienstige connotatie hebben. Willen zijn als Jezus, die zich belangeloos! opofferde voor de wees, de weduwe en de vreemdeling. Maar, de vrijwilliger is Jezus niet! We noemen dat wel het "Messias complex". Daar zit op twee manieren een risico in. Men wil de Ander redden van drank, drugs, prostitutie en dakloosheid. Men wil de Ander daar vanaf en weer op het "rechte" spoor brengen. Welk belang wordt hiermee gediend? Om welke diepere reden dan ook: een schuldgevoel? Voelt men zich op andere punten tekort geschoten en tracht dat hiermee te compenseren? Wil men de Ander maken naar het ideaalbeeld, het beeld dat men van zichzelf heeft? Wat het ook is, er is in ieder geval geen sprake van belangeloosheid. Dan hebben we het nog niet gehad over de altijd weer opduikende motivatie tot bekering. Als mensen teruggebracht worden tot Jezus dan is de redding daar? Maar tegelijkertijd moet ik erkennen dat het niet zo snel voorkomt dat de vrijwilliger vanaf het begin deze motivering geeft. Pas in een later stadium openbaart zich dat vaak. Wiens belang wordt hiermee gediend? Die van de Ander, de vrijwilliger of die van de kerk?

Tot slot

Daar waar Kennedy te kort door de bocht gaat door de vrijwilliger een ander belang toe te schrijven, namelijk het streven naar dankbaarheid, daar vliegt Breebaart uit de bocht door de belangeloosheid van het vrijwilligerswerk te idealiseren. Tegelijkertijd realiseer ik me terdege, en dat blijkt ook wel uit de felheid waarmee op de stelling van Kennedy is gereageerd, dat het altijd heel gevoelig ligt als de motivatie van vrijwilligers ter discussie wordt gesteld. Ik heb geen enkele reden om te twifelen aan de oprechte bedoelingen van de vrijwilliger. Ongetwijfeld zullen er mensen zijn die het vrijwilligerswerk doen vanuit een totale belangeloosheid. Omdat men nu eenmaal het goede voor heeft met de Ander. Maar tegelijkertijd is mijn stelling dat we de belangeloosheid van het vrijwilligerswerk niet moeten idealiseren. Maar tegelijkertijd is de praktijk weerbarstig en komen we geregeld mensen tegen die met een verborgen agenda aan het werk zijn als vrijwilliger. En er dus een ander belang op na houden dan men aan de buitenwereld prijsgeeft. Daar is niets op tegen, want niemand is verplicht zijn complete ziel en zaligheid op straat te leggen, zolang deze verborgen

agenda maar niet in strijd is met de doelstelling van een vrijwilligersinstelling. Tegelijkertijd is het wel zinvol om, bijvoorbeeld bij de intake van een nieuwe vrijwilliger, hier wel rekening mee te houden en dan ook niet te schromen om te durven doorvragen. Dat maakt hopelijk de motivering, en het daaraan gekoppelde persoonlijke belang, transparanter en geeft daarmee ook een helderder zicht op de vrijwilliger.

Deel 4: De uitgang.

Ik begon met te schrijven dat ieder huis zijn eigen ingang heeft. Het huis van de vrijwilliger ook. Het is gebouwd op eigen grond, het heeft eigen kamers en het heeft eigen burens. En ik heb een aantal weken te gast mogen zijn in dat huis. Zoals ieder huis een ingang heeft, heeft ieder huis ook zijn eigen uitgang. De opening waardoor ik het pand weer verlaat. In dit laatste stukje ga ik naar die uitgang toe en probeer ik te schrijven wat ik meeneem naar buiten. Wat ik geleend heb. Andere mensen zouden misschien andere dingen meegenomen hebben, maar goed, ik heb dit meegenomen. Dat is niet definitief, dat is niet voor eeuwig, maar slechts wat ik nú gezien heb en wat nu van belang is. Maar, morgen zou het weer zo weer anders kunnen zijn.

Diaconaat versus hulpverlening. In deel twee heb ik de asymmetrie geschetst tussen vrijwilliger en hulpverlener. De vrijwilliger die steeds vaker professionele handelingen moet gaan verrichten. Daarop voortbordurend kom ik in deel drie uit op het zogenaamde hulpverlenersyndroom. Als vrijwilliger hulpverlenen in een poging om klaar te komen met de eigen hulpbehoefte. Deze beide raken ook aan de discussie over de vraag in hoeverre diaconaat een vorm van hulpverlenen is. De Duitse situatie, zonder daar een waardeoordeel over uit te spreken, heeft diaconaat gemaakt tot hulpverlening. Hulpverlening is dan, evenmin als vrijwilligerswerk, niet belangeloos. Er wordt een programma ontwikkeld, waar een resultaat uit voort moet komen en waarop dan vervolgens de organisatie op kan worden afgerekend. Er moet dus resultaat geboekt worden. In het diaconaat nemen we ook regelmatig genoegen met géén resultaat. Dan zijn we “slechts” aanwezig en lopen we hooguit een stukje mee met de Ander. Ik noem dat een “programmaloosheid”. In het diaconaat trekken we dan samen op, voor langere of kortere termijn en weten op voorhand niet waar we uitkomen, of we ergens uitkomen en hoelang we het samen volhouden. Wat ik hierin wel doe, is streven naar een symmetrie in de onderlinge verhoudingen. Daar ligt ongetwijfeld een kracht van het diaconale vrijwilligerswerk. De mogelijkheid om in ieder geval te streven naar een symmetrische verhouding.

In het derde deel behandelde ik ongetwijfeld het meest gevoelige onderwerp; de motivatie van de vrijwilliger om vrijwilliger te zijn. Hierover een discussie beginnen wordt al snel gevoeld als een

aanval op de integriteit van de vrijwilliger. Dat is geenszins mijn bedoeling. Ik heb alleen willen betogen dat we er niet voor moeten weglopen dat er nu eenmaal andere belangen een rol kunnen spelen bij de keuze voor het vrijwilligerswerk, dan dat er aan de oppervlakte komen. Door daar juist wel aandacht aan te besteden kunnen we de keuze van de vrijwilliger beter begrijpen, maar we kunnen ook teleurstellingen, zowel aan de kant van vrijwilliger, als aan de kant van de (kerkelijke) organisatie voorkomen. Het is niet in het belang van de vrijwilliger om belangeloosheid tot dogma te verheffen.

Gerhard ter Beek, augustus 2012.

-
1. James Kennedy, vrijwilligerswerk maakt afhankelijk. Trouw, 21 januari 2012
  2. Leonie Breebaart, Wat fijn dat ik u help! Trouw, 18 februari 2012.
  3. Barmhartigheid en gerechtigheid, handboek diaconie wetenschap, pag 11 e.v.
  4. Freek Nijssen, In het centrum van de aandacht, pag. 143 e.v.
  5. Sake Stoppels, Gastvrijheid, pag 25 e.v. pag. 194 e.v.
  6. God in Nederland, religie als sociaal kapitaal. pag. 83 e.v.